श्री हर्षपुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला ग्रन्थाक: २२८

॥ श्री महावीरजिनेन्द्राय नमः ॥

श्रीमणिबुद्ध्याणंदहर्षकर्पूरामृतसूरिभ्यो नमः ।

मुनि श्री चारित्रसिंह रचितावचूर्णियुतं

श्रीकातन्त्र(सारस्वत)विभ्रमसूत्रम्

संपादकः संशोधकश्च

तपोमूर्ति पूज्याचार्यदेव श्रीविजयकर्पूरसूरीश्वर-पट्टधर-
हालारदेशोद्धारक-पूज्याचार्यदेव
श्रीविजयामृतसूरीश्वर-पट्टधरः

पूज्याचार्यदेव श्री विजयजिनेन्द्रसूरीश्वरः

सहायकः

जैन शासनशिरोरत्न व्या.वा. पूज्याचार्यदेवेन श्रीमद्
वि
द्व
र
स
जै

श्री हर्षपुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला
लाखाबावल–शांतिपुरी (सौराष्ट्र)

मुद्रकः–गौतम आर्ट प्रिन्टर्स नेहरु गेट बाहर, ब्यावर

श्री हर्षपुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला ग्रन्थांक: २२८

।। श्री महावीरजिनेन्द्राय नमः ।।

श्रीमणिबुद्ध्याणंदहर्षकर्पूरामृतसूरिभ्यो नमः ।

मुनि श्री चारित्रसिंह रचितावचूर्णियुतं

श्रीकातन्त्र(सारस्वत)विभ्रमसूत्रम्

संपादकः संशोधकश्च

तपोमूर्ति पूज्याचार्यदेव श्रीविजयकर्पूरसूरीश्वर-पट्टधर-
हालारदेशोद्धारक-पूज्याचार्यदेव
श्रीविजयामृतसूरीश्वर-पट्टधरः

पूज्याचार्यदेव श्री विजयजिनेन्द्रसूरीश्वरः

सहायकः

जैन शासनशिरोरत्न व्या.वा. **पूज्याचार्यदेवेश श्रीमद् विजयरामचन्द्रसूरीश्वरजी**-पट्टधर-प्रवचन प्रभावकविद्व-द्वर्य **पूजाचार्यदेव श्री विजयरविचन्द्रसूरीश्वर**-शिष्य-रत्न-विद्वद्वर्य **पूज्य मुनिराज श्री जयदर्शनविजयजी** सदुपदेशेन **नवसारी श्री रमणलाल छगनलाल शाह जैन आराधन भवन ट्रस्टः** ज्ञान द्रव्यतः ।

प्रकाशिका

श्री हर्षपुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला

लाखाबावल–शांतिपुरी (सौराष्ट्र)

मुद्रकः–गौतम आर्ट प्रिन्टर्स नेहरु गेट बाहर, ब्यावर

प्रकाशिका–श्री हर्षपुष्पामृत जैन ग्रंथमाला (लाखाबावल)
C/o श्रुतज्ञान भवन, ४५ दिग्विजय प्लोट
जामनगर (सौराष्ट्र)

वीर सं०	विक्रम सं.	सन्	प्रथमावृत्तिः
२५१७	२०४७	१९९१	प्रतयः ७५०

आभार दर्शन

अमारी ग्रन्थमाला तरफथी 'प्राचीन साहित्य प्रकाशन योजना' द्वारा आ **श्री कातन्त्र** (सारस्वत) विभ्रम सूत्र २२८ मा **ग्रन्थ** तरीके प्रगट करतां आनंद अनुभवीए छीए आ ग्रन्थनु संपादन पू. आ. श्री विजयजिनेन्द्रसूरीश्वरजी महाराजे करेल छे.

आ ग्रन्थना प्रकाशन माटे प. पू. व्या. वा. शासन शिरोमणि आचार्यदेवेश श्रीमद्‌विजयरामचन्द्रसूरीश्वरजी महाराजाना पट्टधर शासन प्रभावक विद्वद्वर्य स्व. पूज्य आचार्यदेव श्री विजयरविचन्द्र-सूरीश्वरजी महाराजाना विद्वान शिष्यरत्न पूज्य मुनिराज श्री **जयदर्शनविजयजी** महाराजना सदुपदेशथी **नवसारी शेठ श्री रमण-लाल छगनलाल शाह जैन आराधना भवन** ट्रस्ट ज्ञान खातेथी सहकार मलेल छे तेथी तेमना तरफथी आ ग्रन्थ प्रकाशित करवामां आवेल छे. प्रेरणा करवा माटे पूज्य मुनिराजश्रीनो तथा सहकार आपवा माटे श्री र. छ. शाह जैन आराधना भवन ट्रस्टनो आभार मानीए छीए

ता० ५-५-९१
शाक मारकेट सामे
जामनगर

महेता मगनलाल चत्रभुज
व्यवस्थापक
श्री हर्षपुष्पामृत जैन ग्रंथमाला

अल्प वक्तव्य

'श्री जिनवाणी नहीं कोइ नये अधुरी' ए कविना वचनने आपणा जीवनमां सार्थक करवा माटे सर्व नयथी श्री जिनवचन उपदेशनो अभ्यास जरूरी छे. ते माटे साधन ग्रन्थोनो अभ्यास आवश्यक बने छे. ते विषयमां व्याकरणो अनेक छे तेमां **कातन्त्र विभ्रम** एक व्याकरण छे ते टुकुं अने सरल छे. तेमज तेना उपर १६२५मां खरतर गच्छना आ. श्री जिनचन्द्रसूरिवरना समयमा वाचकमतिभद्र गणिवरना शिष्य चारित्रसिंह मुनिवरे धोलकामां **अवचूर्णि** रची छे. ते अवचूर्णि साथे आ व्याकरण संपादित थाय छे.

मात्र २१ श्लोकमां रचायेलुं आ व्याकरण घणुं संक्षिप्त छे छतां आ विषयना अभ्यासीओने घणुं ज्ञान पण आपी शके छे. अने ते ज्ञान श्री जिन वचन उपदेशोने समजवामां सरल बनशे.

तेथी सतत शास्त्र वाचन मनन द्वारा मुनिवरो विधमान श्रुतना अवगाहक बनी बहुश्रुत बने तो स्वपरना श्रेयसाधक बनी शके ।

२०४७ प्र-वैशाख वद ६
जैन उपाश्रय गांधीनगर
(गुजरात)

जिनेन्द्रसूरि

शुद्धि-पत्रकम्

पृष्ठं	पंक्तिः	शुद्धम्
४	१६	इः कामस्तस्य
५	८	(७-१-१३)
१२	१२	स् प्रत्ययः
१२	१३	स्रोर्विसर्गः
१५	१६	अप्कर्तरीत्यप्
१६	७	'डूघां
१६	१०	पपिः
२२	७	ह्रस्वः
३०	११	दिबादावट्
३६	७	येयेष्
३६	१६	'मेट'

अमारी ग्रन्थमाला तरफथी प्राचीन साहित्य प्रकाशन योजना द्वारा दर वर्षे साहित्य प्रगट थाय छे अने ते साहित्य ज्यां कायम पू० मुनिराजोना चातुर्मास थता होय के शेष कालमां विहार थतो होय तेवा क्षेत्रोमां तथा पू० साधु साध्वीजी ने भेट मोकलाय छे वर्षमां एक बार रवाना थाय छे. ते माटे अमारी संस्थानो नाम सरनामा अने पारसल पहोंचे ते विगत साथे संपर्क साधो.

× ×

॥ अर्हम् ॥

पू. आ. विजयदानसूरिभ्यो नमः ।

मुनिश्रीचारित्र्रसिंहरचितावचूर्णियुतं

॥ श्रीकातन्त्र (सारस्वत) विभ्रमसूत्रम् ॥

नत्वा जिनेन्द्रं स्वगुरुं च भक्त्या,
तत्सत्प्रसादाप्तसुसिद्धिशक्त्या ।
सत्सम्प्रदायादवचूर्णिमेतां,
लिखामि सारस्वतसूत्रयुक्त्या ॥ १ ॥
प्रायः प्रयोगा दुर्ज्ञेयाः, किल कातन्त्रविभ्रमे ।
येषु मोमुह्यते श्रेष्ठः, शाब्दिकोऽपि यथा जडः ॥ २ ॥
कातन्त्रसूत्रविसरः खलु साम्प्रतं यत्,
नातिप्रसिद्ध इह चातिखरो गरीयान् ।
स्वस्येतरस्य च सुबोधविवर्द्धनार्थ-
स्त्वित्थं, ममात्र सफलो लिखनप्रयासः ॥३॥

कस्य धातोस्तिबादीनामेकस्मिन् प्रत्यये स्फुटम् ।
परस्परविरुद्धानि, रूपाणि स्युस्त्रयोदश ? ॥ १ ॥

'कस्ये' त्यादि प्रश्नोऽत्र उत्तरं, गिरतेरवपूर्वस्यानद्यतन्यामात्मने पदे मध्यमध्वमि सम्प्राप्ते रूपाणि स्युस्त्रयोदश, **'गॄ निगरणे'** गॄ अष्टसु स्थानेषु स्थाप्यः अवपूर्वः, अग्रे अनद्यतनध्वंप्रत्ययः, **'भूते सि'** (७-२-७) रिति सिः, इकारस्योच्चारणार्थत्वात् स्, **'दिवादावडि'** त्यडागमः, **'सिसतासीस्यपा'** मिति (७-४-१०४) इट्, **'ध्वे च सेर्लोपो'** गुणः, गर्, **'इटो ग्रहा'** (७-४-१२०)मिति बहुवचनेन वृङ् सं० वृञ् वरणे दीर्घऋवर्णान्तानां इटो वा दीर्घत्वमिति **क्षेमेन्द्रकृतव्याख्यातः** वेट ईट्, स्वरहीनं, अवागरिध्वं अवागरीध्वं, वा लत्वं र् ल्, अवागलिध्वं अवागलीध्वं, तथा **'नामिनोऽचतुर्णां भो ढ'** (७-४-१२१) इत्यनेन सेटो हसाद्वेति वक्तव्यम्, ध्वमित्यस्य ढ्वं, अवागरीढ्वं अवागलीढ्वं अवागरिध्वं अवागलिध्वं, गॄ निगरणे ४ अवपूर्वः तनादिगणस्थः ध्वं प्र०, पूर्वमडागमः, भूते सप्रत्ययः, **'स्वरान्तानां हन्ग्रहदृशां भावकर्म्मणोः सिसतासीस्यपा'** मिति इट्, णित्त्वाद् वृद्धौ गार् ४ स्वरहीनं प० नाम्यन्ताद्धातोः ध्वं ढ्वं वा, वा लत्वं, अवागारिध्वं अवागालिध्वं अवागारिढ्वं अवागालिढ्वं ४, इडभावे गॄ ध्वं दिवादात्वट् भूते प्र० अवपूर्वः **'ध्वे च सेर्लोप'** इति स् लोपः **'ऋत इर्**

१. यद्वा 'त्रिभी भये' अग्नेर्बिभेतीति क्विप् १-३ अग्निभ्यः ।

(७-४-१०२) इति इर् अत्रागिर् ध्वं इति स्थिते य्वोर्विहस इति दीर्घः गीर् , स्वरहीनं, नाम्यन्तात् ध्वमित्यस्य ढ्वं, अत्रागीढ्र्वं इति सिद्धं, एवंविधानि त्रयोदश रूपाणि ॥ १ ॥

अग्निभ्यः पार्थिवेभ्यश्च, प्रथमान्तं पदद्वयम् ।
एषेति नैतदाबन्तं, श्वानस्येति च साधुता ॥ २ ॥

'अग्निभ्य' इति चतुर्थीपञ्चम्योर्बहुवचनान्तमसंदिग्धं, प्रथमान्तं च सन्दिग्धमिति साध्यते, **'भ्यसि भयये'** भ्यस् भ्यसतीति क्विप् , क्विप् सर्वापहारी लोपः, अग्निपूर्वः, अग्नेर्भ्यः अग्निभ्य इति पञ्चमी ततपुरुषे प्रथमैकवचनं सिः **'हसेपस्सेर्लोप'** (३-२-३) **'स्रोर्विसर्गः'** (४-४-६) अग्निभ्यः, यद्वा **'भये तु भी'** रित्येकाक्षरनिघण्टौ, भीर्भयम् अग्नेर्भ्य १-३। इभ्यः पार्थिवपूर्वः पार्थिवस्य-राज्ञः इभ्यः-ईश्वरः पार्थिवेभ्यः, अथवा इभी-हस्तिनी, पार्थिवस्य इभ्यो-हस्तिन्य इति प्रथमाबहुवचनं पार्थिवेभ्यः, **एष् गतौ**, एषतीति एष् क्विप् लोपः, तृतीयैकवचने एषा अथवा[1] नसे–नासिकायै हितं नस्यं, हितार्थे यप्रत्ययः, नञ्पूर्वः, न विद्यते नस्यं अस्येत्यनस्यं, श्वेवानस्यं श्वानस्यं तस्य सम्बोधनं हे-श्वानस्य !, यद्वा **'अण् प्राणने'** अन् अननं आनः, **'भावे घञ्'** (घञ् भावे ८-३-४) इति-

---

१. वा एषणं एष् ।

घञ् प्रत्ययः ञित्त्वाद् वृद्धौ आन इति सिद्धं, शुनः आनः-प्राणः श्वानः तस्य श्वानस्य, षष्ठीतत्पुरुषः, यद्वा 'षोऽन्त-कर्म्मणि' षो 'आदेः ष्णः स्नः' (७-४-७७) अग्रे हि, 'दिवादेर्य' (७-१-१५) इति यप्रत्ययः 'य्वो' रिति (७-४-७२) ओकारलोपः, 'अत' (७-३-१३) इति हेलुक् स्य, श्वान आमन्त्रणे, सिलोपः, हे श्वान स्य, श्वानशब्दस्याभि-धानकोशोक्तस्य विषयतैव नास्ति, 'शुनः श्वानो गृहमृग' इति हैमः ॥ २ ॥

भवेतामिति शब्दोऽयं, बहुत्वे वर्त्तते कथम् ?।
यागः षष्ठीसमासः स्यात्, पञ्चमी पर्वतात् न तु ॥ ३ ॥

'भवेता' मिति, प्रश्नार्थस्य सुगमत्वान्निर्वचनमेव निर्व-च्मः, 'इण् गतौ' इ भवः पूर्वः, भवं-संसारं यान्ति-गच्छन्ति इति क्विप् 'ह्रस्वस्य पिति कृति तुगि' (८-४-२२) ति तुक्, क्विच्चादन्ते क्विप् लोपः, भवेत्, षष्ठीबहुवचने आमि भवेतामिति सिद्धं।

इः कामस्तस्य आगः, यद्वा ईः-लक्ष्मीस्तस्या आगः-अप-राधः यद्वा या-लक्ष्मीस्तस्या अगः-पर्वतः पादपो वा, यागः, त्रिष्वप्यर्थेषु षष्ठीतत्पुरुषः, यद्वा 'यस्तु वाते यमेऽपि च'

१. विनाशे ।

त्येकाक्षरनिघण्टुवचनात् यः-यमस्तस्यागः-अपराधः-यद्वा 'यमो यः कथितः शिष्टैर्यो दातरि च शब्दित' इत्युक्तत्वाद्यः-दाता तस्यागः-पर्वतो द्रुमश्च, इत्थमपि समासस्म्भवः, 'पूर्व पर्व सर्व पूरणे' पर्व अग्रे हि, अप् कर्त्तरी (७-१-१२)त्यप् प्रत्ययः स्वरहीनं, तुह्योस्तातङ्डाशिषि वे( )ति हेः स्थाने तात् पर्वतात्, यद्वा 'अद भक्षणे' अद् तिप् प्रत्ययः 'अप् कर्त्तरी'त्यप् 'अदादेर्लुगि' (७-१-३१) त्यपो लुक्, अत्ति, पर्वतम् अत्तीति क्विप् क्विपो लोपः प्रथमैकवचनं सिः 'हसेपः सेर्लोपः'(३-२-३) 'वावसाने' (४-२-२७) पर्वतात्, यद्वा पर्वतमततीति, 'अत सातत्यगमने' इत्यस्मात् क्विप, एवं वृक्षात्, घटादित्यादयो ज्ञेयाः ॥ ३ ॥

पंचट्ठलानि साधुत्वं, कथं याति च लक्षणात् ।
मुनीनामिति नो षष्ठी, त्याद्यन्तं चाश्व इत्यपि ॥४॥

'पंचट्ठलानी'ति, अत्रापि प्रश्नार्थस्य सुगमत्वान्निर्वचनं ब्रूमः, एवमुत्तरश्लोकेऽप्यूह्यं, पंचन् १-३ अग्रे षष् १-३ पंच षट् च पंचषाः, पंच वा षट् वा परिमाणमेषां 'टाडका' इति (६-३-१५) डप्रत्यये पंचषाः, पंचषानाचक्षते 'ञिर्डित्करणे'

१. भौवादिकः ।

(७-४-६) इति ञिप्रत्ययः, ङित्त्वाट्टिलोपः, पंचषि अप् कर्त्तरि गुणायादेशौ पंचषयन्तीति क्विप् प्रत्ययः, क्विप् लोपे 'ञे' रिति (७-४-७१) ञिलोपे पञ्चष्, स्थित एव पञ्चष् १-३, अग्रे हलानि, पंचषां हलानि पञ्चड्ढलानि, मध्ये **'षोडः'** (४-४-५) ड्, अन्तवर्त्तिनीं विभक्तिमाश्रित्य पदान्तत्वं, तस्माद् **'वाऽवसाने'** (४-२-२७) अत्र हि वाशब्दस्य व्यवस्थितविकल्पार्थत्वाच्च षः ड्, **'हो झभाः'** इति (२-३-४) हस्य ढः पञ्चड्ढलानि सिद्धं ।

मुनिः इनो यस्याः सा मुनीना तां मुनीनां, यद्वा मुनीनां इना-स्वामिनी तां २-१, अश्व इत्यस्य स्याद्यन्तत्त्वं प्रसिद्धं, त्याद्यन्तत्वं कथमिति प्रश्नः, **'ओ श्वि गतिवृद्ध्योः'** श्वि दिवादिगणस्थः, सिपि प्र० स दिवादावडि(७-२-४) त्यट् **'लित्पुषादे'**(७-२-१५) रित्यादिशब्दाद् ङः प्र०, श्वयतेः श्वादेशः प्रयोगवशात् स्वरहीनं **'स्रोर्विसर्गः'** (४-४-६) अश्वः ॥ ४ ॥

अष्टाविति कथं द्वित्वं, राजेभ्य इति साधुता ।
तेनेत्येतत्त्याद्यन्तं स्यादत्याद्यन्तं भवेदिति ॥ ५ ॥

'अष्टाविति' 'अशूङ् व्याप्तौ' अशूङ् अश्यतेऽस्म **'क्तक्तवतू'** इति (८-२-१३) क्तप्रत्ययः, **'छशषराजादेः**

षः' इति (४-४-१८) षः, 'ष्टुभिः ष्टु'रिति(२-३-७)टः, प्रथमाद्विवचनं औ, अष्टौ। राज्ञामिभ्यो राजेभ्यः षष्ठीतत्पुरुषः १-१। 'तनू विस्तारे' णबादिस्थोऽप्रत्ययः 'द्विश्च' (७-४-४३) 'लोपः पचां कित्ये चास्ये'ति (७-४-४५) पूर्वद्विवचनलोपः अकारस्यैकारः, स्वरहीनं० तेन। 'इण् गतौ' भवपूर्वः भवं संसारं शङ्करं वा एतीति क्विप् तुक्, क्विब्लोपे भवेत् १-१, 'हसेपः सेर्लोपः' (३-२-३) ॥ ५ ॥

हस्तौ द्विवचनं नेदं, शोभनेष्वित्यसप्तमी।
चीरस्येति न षष्ठीयं, त्याद्यन्तं वायुरित्यपि ॥६॥

'हस्ता' विति हस्ताविति द्विवचनान्तं प्रसिद्धं, द्विवचनान्तं नेदं कथमिति प्रश्नः, तत्र 'हस हसने' हस् 'स्त्रियां क्ति' रिति (८ ४-१६) क्तिः स्वरहीनं हस्तिः, ७-१, 'ङेरौ ङित्' (३-२-२१)। शोभना इषवो—बाणा यत्र कुले तत् शोभनेषु, 'नपुंसकात् स्यमोर्लुक्' (३-३-११)। हे क्षीर स्येति, 'षोऽन्तकर्म्मणि' धातुः, साधना प्राग्वत्, अथवा क्षीरमिच्छतीति 'करणे च यः' (त्रिर्डित्करणे ७-४-६) इति सूत्रस्थचकारात् क्वचिदितीच्छायामपि यः प्रत्ययः, सुगागमोऽसुगागमश्चेति ज्ञातव्यमिति पुंजराजव्याख्यानात्, अनेन यः प्रत्ययः सुकागमः 'स धातु' रिति (७-४-१०) धातुत्वात् अग्रे हि 'अतः' (७-३-१३) इति हेर्लुकि क्षीर स्येत्यषष्ठयन्तं

'वा गति गन्धनयोः' वा विधिसम्भावनयोः यादादिस्थो युस् प्रत्ययः, अप्प्रत्ययः अदादेर्लुक्, वायुः ॥ ६ ॥

दधिस्येति कथं साधु, मधुस्येति तथा परम् ।
केनेत्येतदटान्तं स्यादपापा इत्यसुप्तता ॥ ७ ॥

'दधिस्येति' दधि मधु, दध्ना भोजनमिच्छति मध्विच्छति, **'करणे च य'** इति यप्रत्ययः, सुगागमः हि अप् प्रत्ययः, अदेऽलोपः, **'अत'** (७-३-१३) इति हेर्लुक्, दधिस्य मधुस्य, असुगागमे दध्यस्य मध्वस्येति सिद्धं ।

कः-वारि तस्य इनः-स्वामी केनस्तस्य सम्बोधनं केन !, अपापा इत्यसुप्तता-अस्याद्यन्तता त्याद्यन्तता साध्यते **'पर्द कुत्सिते शब्दे'** पर्द् अत्यर्थं पर्दते **'अतिशये हसादेर्य'**-ङिति(७-३-५७) यङ् प्रत्ययः, **'वा अन्यत्रे'**ति (८-२-२७) यङ्लुक्, **'द्विश्च'** पपर्द् **'आत'** इति (७-४-३५) पूर्वस्य दीर्घः, अनद्यतनसप्रत्ययः, **'दिबादावट्'** (७-२-४) **'सोऽपदान्ते रेफप्रकृत्त्योरपि** दधो रत्वं इति व्याकरणान्तरसूत्रेण दस्य रः दूर्, **'दिस्योर्हसा'**दिति (७-३-३) सलोपः, **'रिलोपो दीर्घश्चे'**ति (२-४-१२) रलोपः पूर्वस्य च दीर्घः **'स्रोर्विसर्गः'** (४-४-६) अपापा इति सिद्धं, एवं स्पर्द्धे नर्द्धे श्च अपास्पाः अनाना इति भवति, एवमन्येषामप्येवंजातीयानां यङ्लुगन्तानामूह्यानि रूपाणि ॥ ७ ॥

एतेषां कथमेकत्त्वं, वनानि ब्राह्मणैरमी ।
वृक्षाः पचन्ति येषां यान्, वायुभ्यः पार्थिवाः सुराः ।८

'एतेषा' मिति वैषम्यमेव लिखामः, 'वन षण संभक्तौ' वन्, तुबादिस्थ आनिप्प्रत्ययः, 'अप् कर्त्तरि' 'सवर्णे दीर्घः' (२-१-१४) सह, वनानि । ब्राह्मण सम्बोधनं अग्रे 'इण् गतौ' इ, दिबादिस्प्रत्ययः 'अप् कर्त्तरि' 'अदादेर्लुक्' 'दिबादावट्' 'अइए' (२-१-१५) स्वरादेः 'ए ऐ ऐ' (२-१-१६) ऐः ब्राह्मणैः, हे ब्राह्मण ! त्वं ऐः-गच्छ इत्यर्थः । अमोऽस्यास्तीत्यमि 'मान्तोपधाद्वत्विना' विति (६-१-३६) इन्प्रत्यये अमी । 'अस क्षेपणे' अस् वृक्षपूर्वः, वृक्षान् अस्यतीति क्विप् लोपः, प्रथमैकवचनं सिः १-१ 'हसेपः से०' वृक्षा ।

'डु पचञ् पाके' पच्, पचतीति 'शतृशानौ तिप्तेवत्क्रियायां' मिति (८-२-१७) शतृ प्रत्ययः, शकारश्चतुर्वत्कार्यार्थः, ऋकारोऽनुबन्धो नुमागमार्थः, 'अप्ययोरा' दिति (३-२-३२) नुमागमः 'ष्टून्नित' (६-२-४) इतीप्, पचन्ती, धौ ह्रस्वः, हे पचन्ति ! ।

'येषृ प्रयत्ने' येष्, येषणं येषा 'गुरोर्हसा' दिति (८-४-२०) अप्रत्ययः, स्त्रीत्वादाप् १-१ तां । 'या प्रापणे', या यातीति यान्, 'शतृशाना' विति शतृ, 'सवर्णे दीर्घः

सहे' ति (२-१-१४) दीर्घः, 'त्रितो नु' मिति (३-२-३०) नुम् १-१। 'भ्यसि भये' भुवादिः वायुपूर्वः, वायोर्भ्यसतीति वायुभ्यः, क्विप्प्रत्ययः लोपः, 'हसेपः सेर्लोपः' (३-२-३) स्रो०। 'असु क्षेपणे' अस् पार्थिवपूर्वः, पार्थिवं अस्यतीति क्विप् लोपः १-१ हसेपः 'स्रोर्विसर्गः' पार्थिवाः। षुञ् अभिषवे' षु, 'आदेः ष्णः स्नः' (७-४-७७) सु सु रापूर्वः, सुरां सुनोतीति क्विप् 'ह्स्वस्य पिति कृति तुगि' ति (८-४-२२) तुक्, सुरासुत् तमाचष्टे 'ञिर्डित्करणे' इति (७-४-६) ञिः, स च डित्, टिलोपे सुरासि, सुरासयतीति क्विप्, लोपः 'ञे' रिति (७-४-७१) ञिलोपः सुरास् प्रथमैकवचनं सिः सुराः। यद्वा सुरानस्यतीति सुराः साधना प्राग्वत्। यद्वा रैशब्दः सुपूर्वः शोभना राः सुराः १-१ 'रैह्भी' त्याकारः 'स्रोर्विसर्गः' सुराः ॥ ८ ॥

शेषाणि पूर्वाणि समान्यजानां,
फलानि मूलानि हलान्यगूनाम्।
अभ्राणि नीलानि दलान्यतस्यः,
शूलानि कूलानि तटान्यपापाः ॥ ९ ॥

'शेषाणी'ति, इह वक्ष्यमाणे च वृत्ते प्रथमादिबहुवचनान्तप्रतिरूपकाण्येकवचनान्तानि कथं स्युरिति प्रश्नार्थे वयं वच्मः, 'कष शष जष झष वष मष मुष रुष यूष जूष

शिष हिंसायां' शिष्पूर्वः '**पर्व(पूर्व)सर्व पूरणे**' पूर्व्, '**षम ष्टम वैक्लव्ये**' षम्, '**आदेःष्नः स्नः**'(७-४-७७) सम् तुबाद्युत्तमपुरुषे आनिप्, '**अप् कर्त्तरी**' (७-१-१२) त्यप् शिषधातोरुपधागुणः, स्वरहीनं, सवर्णे दीर्घः सह, शेषाणि पूर्वाणि समानि।

'**ज्ञा अवबोधने**' ज्ञा, दिवा० अम्, अड् '**ना ऽयादे**' रिति (७-१-२०) ना प्र०, '**ज्ञाजनोर्जा**' इति (७-४-८५) जा आदेशः सवर्णे०, मोऽनुस्वारः, अजानां। '**फल निष्पत्तौ**' फल्, '**मूल प्रतिष्ठायां**' मूल '**हल विलेखने**' हल्, तुबाद्युत्तमपुरुषैकवचने आनिप्, '**अप् कर्त्तरी**' त्यप्, सवर्णे दीर्घः सहेति दीर्घत्वे फलानि मूलानि हलानि सिद्ध्यन्ति, यद्वा फलपूर्वः '**णीञ् प्रापणे**' णी, '**आदेष्णः स्नः**' नी, फलमानयति यत् कुलं क्विप् प्रत्ययः, लोपः, नामसंज्ञायां स्यादिः, प्रथमैकवचने १-१ '**नपुंसकस्ये**'ति (४-२-७) ह्रस्वत्वे '**नपुंसकात् स्यमोर्लु**'गिति (३-३-११) सिलोपे फलानि इति सिद्धः, एवमन्यावपि प्रयोगौ। न विद्यते गौर्येषां ते अगवः '**ना**' (६-४-५) इति नञोऽकारः '**गो**' (४-२-६) रिति ह्रस्वः, तेषां अगूनामिति बहुवचनान्तं स्यात्, एकवचनान्तं तु '**गु पुरीषोत्सर्गे**' गुवति स्म '**गत्यर्थादकर्म्मका**'दिति क्तप्रत्ययः, '**ल्वाद्योदितश्चे**'ति (८-४-३७) तस्य नत्वं, '**दुग्वो-**

दीर्घश्चे'ति ज्ञापकाद्दीर्घत्वे गूना, स्त्रीत्वादाप्, न गूना अगूना तां २-१ सिद्धम् ।

'**अभ्र वभ्र मभ्र गतौ**' अभ्र चरेति गत्यर्थाः, '**नील वर्णे,**' नील्, '**दल ञिफला विशरणे**' दल्, आनिप् प्रत्ययः, अपि प्रत्यये इष्टरूपसिद्धिः । अतसीशब्दाज्जसि बहुत्वं, एकत्वं पुनरित्थं-'**तस क्षये**' तस्, दिवादि स्प्र०, दिवादावट्, '**दिवादेर्यः**' (७-१-१५) स्वरहीनं, स्रो०, अतस्य इति सिद्धम् ।

'**शूल रुजायां**' '**कूज आवरणे**' '**तट समुच्छ्राये**' सर्वत्राकारोऽनुबन्धः, साधना सुगमाऽभ्राणिवत् । 'पा पाने' 'पा रक्षणे' वा, अपपूर्वः, दिबादिः स्, '**दिबादावट्**' (७-२-४) 'भूते सि'रिति(७-२-७) स प्रत्ययः, '**दादेः प**' [७-३-१०] इति सिप्रत्ययलोपः, स्रोर्विसर्गः, अपापाः, पर्दधातुना निष्पादितेन पूर्वश्लोकोक्तेन अनेन प्रयोगेण न पौनरुक्त्यं, धात्वन्तरत्वादर्थान्तरत्वाच्च ॥ ९ ॥

सुखानि शीलानि नखान्यसास्नाः,
खलानि पापानि बलान्यचर्च्चाः ।
पुराणि वर्षाणि मठान्यमीनाः,
घनानि सर्वाणि बिलान्यपां च ॥ १० ॥

'सुखानी'ति, कथमेकत्वमित्यनुवर्त्तते, सुष्ठु–शोभनाः खानयो यत्र कुले तत् सुखानि १-१, यथा खनिशब्दस्तथा खानिशब्दोऽपि **'खनिः खानी'**ति हैमलिंगानुशासनोक्तेः, यद्वा सुखमिवाचरति **'कर्त्तुर्यङ्'** [७-४-५] अत्रार्थे क्विरपि वाच्य इति क्विप् प्रत्ययः, 'वे रिति [८-४-२७] विलोपे आनिप्प्रत्यये सुखानि, अथवा सु-शोभनं खं-छिद्रादि तदिवाचरतीति, अथवा **'अन प्राणने'** अन् सुखपूर्वः, सुखेन अनितीत्येवंशीलं **'णिनिरर्तीते'** इति णिन्प्रत्ययः, णित्त्वाद् वृद्धौ प्रथमैकवचने **'नपुंसकात् स्यमोर्लुगि'**ति [३-३-११] सेर्लुकि सुखानि, यद्वा सुखमानयति यत्कुलं तत् सुखानि, फलानीतिवत्साध्यं, पंचार्थाः ।

'शील समाधौ' **'उख नख णख वखे'**ति दण्डकधातुः, प्राग्वत्साध्यानि शीलानि नखानि ।

असास्ना इति न विद्यते सास्ना येषां तेऽसास्नाः **'सास्ना तु गलकम्बल'** **इत्यमरः** इति भूम्नि प्रसिद्धं, एकत्वं तु **'ष्णा शौचे'** ष्णा, **'आदेः ष्णः स्नः'** 'निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याभावः' इति स्ना, अत्यर्थं स्नाति 'अतिशये हसादेर्यङ् **'द्विश्चे'**ति [७-३-५७] यङ्–प्रत्ययः, **'वाऽन्यत्रे'**ति [८-२-२७] यङ्लुक्, द्वित्वं स्ना स्ना, **'पूर्वस्य हसादिः शेष'** इति [७-४-२४] नकार लोपः,

'**सधातु**' [७-४-१०] रिति दिवादिगणगतसिप्प्रत्ययः स्,
'**स्रोर्विसर्गः**' असास्नाः ।

'**खल संचये**' खल्, आनिप्प्रत्यये अपि खलानि
सिद्धं । '**प्रा पाने**' पा, अत्यर्थं पिबति, अतिशये यङ्,
'**वान्यत्रे**'ति [८-२-२७] यङ्लुक् '**ह्वादिवच्च द्रष्टव्य**'
मिति वचनादप्प्रत्ययः, '**ह्वादेर्द्विश्चे**' [७-१-१४] त्यपो
लुक् द्विश्च, तुबादिपरस्मैपदोत्तमपुरुषैकवचने आनिपि सिद्धं
पापानि । '**बल प्राणधारणे**' बल्, आनिपि बलानि ।
न विद्यते चर्चा येषां ते अचर्चाः इति बहुत्वं, एकत्वे प्रश्नः,
'**चृती ग्रन्थे हिंसायां च**' चृत्; '**अतिशये हसादेर्यङि**'-
ति [७-३-५७] यङ्, यङ्लुकि च ह्वादित्वादप् लुक्
द्विश्च, '**र**' इति [७-४-२८] रत्वे '**ऋदन्तानामृदुपधानां**
चे'ति [८-२-३०] पूर्वस्य रुक्, दिवादिस् प्र०, गुणः,
तस्य रत्वे '**रिलोपो दीर्घश्चे**' [२-४-१२] ति रस्य लुकि
पूर्वस्य दीर्घे अचर्चाः, यद्वा चर्चा इवाचरति '**कर्त्तुर्यङि**'ति
[७-४-५] '**अत्रार्थे क्विरपि वाच्य**' इति क्षेमेन्द्रोक्तेः,
'**वे**'रिति [८-४-२७] विलोप, अनद्यतने स् प्रत्ययः, दिवा-
दावट्, स्रोर्वि०, अचर्चाः । '**पुर अग्रगमने**' पुर्, तुदादि-
तुबादिस्थ आनिप्, तुदादेरप्रत्ययस्यापित्वान्नोपधागुणः, णत्वं,
पुराणि । '**वृष सेचने**' वृष् आनिप्, अप्प्रत्ययः, अपः

पित्त्वाद् 'उपधाया लघो' रिति [७-४-६०] गुणः, ऋकारस्य कर् , णत्वं, वर्षाणि ।

'मठ मदनिवासयोः' मठ् , आनिपि अपि मठानि । न विद्यन्ते मीना-मत्स्या येषु ते अमीनाः, मीनशब्दे सत्ययं समासः, एकत्वं तु 'मीञ् हिंसायां' दिवादिसिः, दिवादावट् , 'नाक्त्यादे' रिति [७-१-२०] ना प्र०, स्रोर्वि० अमीना इति सिद्धं । घन इवाचरति 'कर्त्तुर्यङि' ति यङ् , यङ् लोपः आनिपि घनानि रूपं सिद्धयति ।

'अन प्राणने' अन् सर्वपूर्वः सर्वमनितीत्येवंशीलं 'णिनिरतीते' [८-२-११] णिन् प्रत्ययः, णत्वं १-१ 'नपुंसकात् स्यमोर्लुक्' 'सवर्णे दीर्घः सर्वाणि । 'बिल भेदने' बिल् , आनिप् प्र० 'तुदादेरः' [७-१-१६] गुणनिषेधः बिलानि । 'पा पाने' अनद्यतने अम् दिवादावट् भूते सिः 'दादेः प' इति [७-३-१०] सेर्लोपः 'सवर्णे दीर्घः सह' 'मोऽनुस्वारः' [२-३-१८] अपां, यद्वा 'पा रक्षणे' पा, अनद्यतने अम् , अप्कर्चरीत्यप् , अदादेर्लुक् [७-१-१३] सवर्णे दीर्घः सहापामिति सिद्धयति ॥१०॥

समुच्चयाच्चकारस्य, स्याद्यन्तं भवतीत्यपि ।
तथा जग्लो दधौ मम्लौ, ददावित्यादपोऽपरे ॥ १ ॥

जग्ले पपे ददे मम्ले, जज्ञे सस्रे मुखास्तथा ।
विना परोक्षमभ्यूह्याः, स्याद्यन्ता बहवो बुधैः ॥ २ ॥

अनयोः सोपयोगित्वात् किंचिल्लिख्यते-'भू सत्तायां' भू, भवतीति 'शतृशाना' विति अतृप्रत्ययः, अप् कर्त्तरी-त्यप् [७-१-१२] गुणः, ओ अव्, 'ष्ट्वित्' [६-२-४] इतीप् भवति, सम्बोधने हे भवति !, 'धौ ह्रस्व' इति [३-२-११] ह्रस्वः । 'ग्लै हर्षक्षये' 'म्लै गात्रविनामे' 'डुधां धारणपोषणयोः' 'डुदां दाने' 'पा रक्षणे' 'ला आ-दाने' 'कै गै रै शब्दे' 'सन्ध्यक्षराणामा' [७-४-७३] इत्याकारः, ग्लायति स्म म्लायति स्म दधाति स्म ददाति स्म पाति स्म लाति स्म रायति स्म एभ्यो धातुभ्य आद्दितः किर्द्धिश्चे' ति [८-२-३१] सूत्रेण कि प्रत्ययः, पश्चाद् द्विर्व-चनं ह्रस्वः 'आतोऽनपी [७-४-६६] त्याकारलोपः, स्व-रहीनं, जग्लिः मम्लिः दधिः ददिः पोपः ललिः ररिः जगिः इति जातं इकारान्तं, ७-१ 'ङेरौर्डित' [३-२-२१] जग्लौ मम्लौ दधौ ददौ पपौ ललौ ररौ जगौ, एवं जग्लिमम्लि-पपिदधिददिशब्देषु सम्बोधने 'धा' विति [३-२-१८] सूत्रेण एकारे कृते जग्ले मम्ले पपे इत्यादयः प्रयोगाः स्युः । 'सृ गतौ' सृ, सरति स्म'आद्दतः किर्द्धिश्चे'ति [८-२-३१] किः, ककारः कित्कार्यार्थः, इप्रत्ययः, द्वित्वं, सृ सृ इति स्थिते 'र' [७-४-२८] इति पूर्वं ऋकारस्य अत्वं, 'ऋ र'

मिति [२-१-३] रत्वं सस्रिः, इकारान्तत्वे '**समानाद्धेर्लोपोऽधातो**' रिति [३-१-६] धेर्लोपे '**धा**' त्रिति [३-२-१८] एत्वे सस्रे इति सिद्धं ।

'**जनी प्रादुर्भावे**' ईकार 'आदीदित' इति सूत्रविशेषणार्थः, जन्, '**आदृतः किर्द्धिश्चे**' ति चकारादुपधालोपिन इति **क्षेमेन्द्रोक्तेः** चकाराद्गमिजनिहनिभ्यः किरिति **मण्डन**-व्याख्यातश्च किप्रत्ययः, द्वित्वं, ज जन् इ इति स्थिते '**गमां स्वर**' [७-४-६८] इत्युपधोलापे, स्वरहीनं, जज्ञि, पश्चादिकारान्तत्वेन हरिशब्दवत् सम्बोधने जज्ञे इति सिद्धं, एवं जग्मे जघ्ने इत्यादयोऽपि साध्याः । [जगाम न गमे रूपं] '**कै गै रै शब्दे**' सन्ध्यक्षराणामाः, गा, गायतीत्येवंशीलः '**आदृतः कि**' रिति किप्रत्ययः, द्विश्च, '**कुहोश्चु**' रिति [७-४-२६] गस्य कः, '**आतोऽनपी**' [७-४-६९] त्याकारलोपे जगिः, [1]जगिमाचष्टे '**ञिर्डित्करणे**' इति [७-४-६] ञिप्रत्यये जगयति, जगयतीति क्विप् लोपः जग्, जग् इवाचरति '**कर्त्तुर्यङ्ङिङ्**' ति [७-४-५] यङ्, यङ् लोपः, तुवादिः आम जगाम इति रूपमनुक्तमपि प्रसङ्गादिह लिखितम् ॥ १० ॥

---

१. जगिश्छान्दस इति हैमः ।

अधीये नोपसृष्टस्य, शक्यतीत्यस्य साधुता।
जागर्त्तीति न जागर्त्तेरुच्यतीति[1] च साधुता॥११॥

'अधीये' इत्यादि, अधीये इति रूपं उपसृष्टस्य–उपसर्गसहितस्य **'इङ् अध्ययने'** इ इङिकावध्युपसर्गतो न व्यभिचरतः इति सदा अधिपूर्वः, वर्त्तमाने ए, **'नुधातो'** रिति [३-४-२१] इय् स्वर० अधीये, किन्त्वन्यथा साध्यते, **'धीङ् अनादरे'** धी, अनद्यतने इ, दिबादात्वट्, **'दिबादेर्यः'** (७-१-१५) **'अइ ए'** (२-१-१५) अधीये, यद्वा **'डुधाञ् धारणपोषणयो'** रित्यस्य धातोर्यकि प्रत्यये इ परे रूपं सिद्धम्।

'शकॢ शक्तौ' इति धातोर्यकि प्रत्यये कृते शक्यते इति भाव्यम्, **'शक मर्षणे'** शक्, वर्त्तमाने तिप्प्रत्ययः दिवादेर्य इति यः, शक्यति, यद्वा शक्य इवाचरति कर्त्तुर्यङिति यङ्, लोपः, वर्त्तमाने तिप्, अप्, कर्त्तरि इत्यप्, अदादेर्लुक्, शक्यति रूपं सिद्धं।

जागर्तीति **'जागृ निद्राक्षये'** इत्यस्य प्रसिद्धं, तत्र नेदमस्येति पृच्छ्यते, **'गॄ निगरणे'** गर्हितं गिरति **'अतिशये हसादे'** रिति (७-३-५७) यङ्, **'वाऽन्यत्रे'** ति

---

१. त्यस्येतिद्विः।

(८-२-२७) यङ् लुक्, 'ह्लादिवच्च द्रष्टव्य' मित्युक्तत्त्वाद् द्वित्वं, 'र' इत्यकारः, 'कुहोश्चु' रिति (७-४-२६) गस्य जः 'आत' इति (७-४-३५) दीर्घः, ऋकारान्तत्त्वान्न ऋगादयः, गुणः, जागर्त्ति ।

'वच परिभाषणे' वच्, यक्, संप्रसारणे उच्यते इति भाव्यम्, साधुत्वं तु 'उच समवाये' उच्, वर्त्तमाने तिप्, दिवादेर्य इति य प्रत्यये सिद्धं उच्यति ॥ ११ ॥

अस्यन्निति न शत्रन्तं, व्याघ्रा इत्यस्य चैकधा ।
बहुत्वं च तथैतेषामसुर्मेषारुरेव च ॥ १२ ॥

'अस्यन्निति' शत्रन्तं इति तावत् 'असु क्षेपणे' अस् अस्यतीति 'शतृशाना' विति (८-२-१७) शतृप्रत्ययः, दिवादेर्यः, अस्यन्, अशत्रन्तं तु 'षोऽन्तकर्म्मणि' षो, 'आदेः ष्णः स्नः' सो, दिवादिस्थः अन् प्रत्ययः, दिवादावट्, 'दिवादेर्यः' (७-१-१५) 'य्वो'रिति (७-४-७२) ओकारलोपः, 'अदे' (७-३-१४) इत्यलोपः अस्यन् सिद्धं ।

व्याघ्रा इति जसन्तं प्रसिद्धम्, एकत्वं पुनरित्थं 'घ्रा-गन्धोपादाने' घ्रा, दबादि स्, भूते सिः, दिवादावट् विआङ्पूर्वः 'घ्रासाच्छाशाधेटा' मिति सिलोपः, स्रो० व्याघ्राः सिद्धं ।

तथा एतेषां वक्ष्यमाणानां बहुत्त्वम्, असुः इति, असु-शब्दः प्राणवाचकः १–१, बहुत्वं तु **'षोऽन्तकर्म्मणि'** षो, दिबादि अन्; **'आदेः ष्णः स्नः'**, सो, **'भूते सिः'** 'घ्रासाच्छाशाधेटा' मिति सिलोपः, **'स्याविद'** (७-३-२१) इत्यन उस्, **'उस्यालोप'** (७-३-३३) इत्यालोपः, स्वरहीनं, स्रो०, असुरिति सिद्धं, मेषेति मेषशब्दात् सम्बुद्धौ एकत्वं प्रसिद्धं, बहुत्त्वं तु **'कष शष जष झषे'** त्यादि, मष हिंसायां मष्, परोक्षे अग्रे अ, द्विश्च **'लोपः पचां किस्ये चास्ये'** ति पूर्वलोपः एकारः, मेष सिद्धम्।

अरुष् शब्दो मर्मवाची, **'दोषां रः'** १–१, बहुत्वं तु **'रा दाने'** रा, अनद्यतने अन् प्रत्ययः, अप्, **'अदादेर्लुगि'** (७-१-१३) त्यपो लुक्, **'स्याविद'** (७-३-२१) इत्यन उस्, उस्यालोपः, स्रो०, अरुः सिद्धम्॥ १२॥

पुनः समुच्चयाच्चस्य, शसन्तं पर्वतस्त्विति।
आगमोऽनुजगृहे राजसे हरहरेऽव्ययम् ॥ १॥

चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् पर्वत इति द्वितीयाबहुवचनान्तं, पर्व धातोः शतृप्रत्यये पर्वत्शब्दात् २-३ पर्वतः, **'गम्लृ गतौ'** गम्, आङ्पूर्वः दिबादि स्, **'लित्पुषादेर्ङ'** (७-२-१५) इति अप्रत्ययः, दिबादावट्, स्रो० **'गमां स्वरे'** (७-४-६८) इत्यत्र न ह्रु इति वक्तव्यं, तेनाऽऽगमदित्यत्रा-

लोपाभावः इति **क्षेमेन्द्रवचनात्** आगमः सिद्धम् । अनुजातः अनुजस्तस्य गृहमनुजगृहं ततः ७-१ स्याद्यन्तं, त्याद्यन्तं कथं ?, **'ग्रह उपादाने'** ग्रह्, णबादि ए द्वित्वे **'णबादौ पूर्वस्येति'** (८-४-३२) सम्प्रसारणं, रस्य ऋकारः, **'र'** इत्यः **'कुहोश्चुः'** (७-४-२६) **ग्रहाङ्कि्ति चे'** ति (८-४-३१) द्वितीयसम्प्रसारणं, अनुपूर्वः अनुजगृहे सिद्धं ।

सह इना वर्त्तते इति सेः, राज्ञः सेः संबुद्धौ इति स्याद्यन्तं, त्याद्यन्तं तु **'राजृ दीप्त्या'** मिति धातोः सेप्रत्यये अपि राजसे सिद्धम् । **'हृञ् हरणे'** तुबादि हौ अप्प्रत्यये गुणे **'अत'** इति (७-३-१३) हेलुकि सिद्धं हर, अस्यैव धातोरुभयपदित्वाद्वर्त्तमाने एप्रत्यये हरे रूपं साधु, अव्ययमिति **'व्येञ् संवरणे'** इत्यस्य दिवाद्यमिप्प्रत्यये अपि दिबादावडित्यटि, अयि व्यय गतावित्यस्य वा रूपम् ॥

एतानि न स्याद्यन्तानि, यस्य तस्याश्वमस्य च ।
शेलुर्बिभीतको वेणुः, पञ्चेते स्म ऋणानि च ॥१३॥

'एतानी' ति, यस्येत्यादीनि स्याद्यन्तत्वेन प्रसिद्धानि, तानि त्याद्यन्तानि कथमिति प्रश्नः, तत्र **'यस्ये'** ति **'यस् प्रयत्ने'** हौ दिवादेर्य इति यप्रत्यये हेलुकि सिद्धम् । एवं **'तस क्षये'** तस्य **'अस् क्षेपणे'** इत्यस्य अस्य रूपं, यथा पूर्वं

'**ओश्वि गतिवृद्ध्यो**' रिति धातोः अश्व इति रूपं निष्पादितं तथा अमि प्रत्यये अश्वमिति सिद्धम् ।

शेलुः श्लेष्मातक इत्यभिधानात् १-१ स्याद्यन्तं, त्याद्यन्तं, तु '**पल फल शल गतौ**' शल्, यथा पेचुः तथा शेलुः सिद्धयति । विभीतकः–प्रतीतः, त्याद्यन्तं तु '**ञिभी भये**' भी, वर्त्त० तस्, अप्कर्त्तरीत्यप्, '**ह्लादेर्द्धिश्च**' 'झपानां जबचपाः' '**ह्स्वः**' बिभीतः, '**अव्ययसर्वनाम्ना**' मिति सूत्रे चकारादाख्याते ऽप्यक् ।

'**अण रण वण व्रण गतौ**' वण् वा '**वण शब्दे**' इत्यस्य वेणुरिति प्रयोगो न भवति, बकारादीनां पूर्वलोपादेर्निषेधात्, तस्माद् **रेणुरिति पाठो** द्रष्टव्यः, रण शब्दे, साधना शेलुवत्, **वेणुरित्याह च हेमसूरिः**, पञ्च इतः-प्राप्तः पञ्चभिः पञ्चभ्य इतः-प्राप्तः तस्मिन् पञ्चेते इति स्याद्यन्तं, त्याद्यन्तं तु '**पचि व्यक्तीकरणे**' पच्, वर्त्तमाने आ:ते, अप् प्रत्ययः, '**इदित**' इति (७-४-६६) नुम् '**आदाथ इः**' (७-३-१६) पञ्चेते सिद्धं ।

स्म इति अतीतद्योतकः, स्मेति निपाति ह्रस्वः णत्वं ऋणानि सिद्धम्' (१) ॥ १३ ॥ चस्य समुच्चयार्थत्वात्–

१. तुबादिमप्रत्यये 'अस् भुवि इत्यस्य स्मेति । 'ऋश् गतौ' ऋयादौ ल्वादौ आनिपि णत्वे ह्रस्वे ऋणानि ।

समुच्चयात्पुनश्चस्य, प्रयोगास्त्यादिजा अमी।
अस्यास्तस्याश्च यस्याश्च, कस्या इति चतुष्टयी ॥ १॥

'अस् क्षेपणे' 'यस मोक्षणे' 'तस क्षये' 'कस गतिशातनयोः' कस्, आशिषि यास्, स्वरहीनं, अस्याः तस्याः यस्याः कस्याः इति रूपाणि स्युः।

एकस्य कस्य धातोः स्यात्त्यादौ रूपचतुष्टयम्।
पर्वाणि पर्वतं पर्व पर्वतोऽपूर्वमेव च ॥ १४ ॥

'एकस्ये' ति कस्यैकस्य धातोः त्यादौ स्याद्यन्तप्रतिरूपकं रूपचतुष्टयं भवतीति प्रश्नार्थः, **'पूर्व पर्व सर्व पूरणे'** पर्व, परतः आनि तस् हि तुबादि तं प्रत्ययः, सर्वत्राप्प्रत्यये पर्वाणि पर्वतः पर्व पर्वतमिति रूपचतुष्टयं, पूर्वधातोर्दिवाद्यम्प्रत्ययेऽपि अटि **'अदे'** अपूर्वं सिद्धम् ॥ १४ ॥

चस्य समुच्चयार्थत्वात्।

जलानि वातो वातं च, वातः प्रातस्तथैवहि।
श्यामाऽध्यायोऽनलश्चाप्यक्षरं चस्य समुच्चयात् ॥१॥

'जल धान्ये' जल, आनिपि अपि जलानि। वा गतिगन्धनयोः वा, अत्र तस् तुबादि तं त, अप्, **'अदादेर्लुक्'** वातः वातं वात इति ३ रूपाणि। **'प्रा पालनपूरणयोः'** प्रा, वर्त्तमाने तसि अपि अदादेर्लुक् प्रातः। **'श्यैङ् गतौ,** श्ये,

वर्त्तमाने मस्' सन्ध्यक्षराणामाः, अप्, अदादेर्लुक्, श्यामः, यद्वा 'शो तनूकरणे' इत्यस्य मसि रूपं ।

'ध्यै चिन्तायां' ध्यै, दिवादिस्, अप्कर्तरीत्यप्, अडागमः, ऐ आय् अध्यायः। 'णल गन्धे' 'आदेःष्णः' 'नल्, अनद्यतने स्, अप् अट् अनलः। 'क्षर सञ्चलने' क्षर, अनद्यतने अम्, दिवादावट्, अक्षरमिति। इति समुच्चयरूपाणि भवन्ति।

वेम नेम मम श्यामो, दाम विश्राम वाम च।
बहुत्वं कथमेषां स्यादेकत्वं भवतामपि ॥ १ ॥
आदिदेवेत्यसम्बुद्धिः, पाथ इत्यनपुंसकम्।
अजागाः कथमेकत्वं, कथं सिद्ध्येत्तथा मधुक् ॥ २ ॥

इदं श्लोकद्वयमत्रचूरिकृता कृतमस्ति प्रसङ्गतः।

अशोकोऽनौस्तथा वातादश्रीणामरुणोऽवनम्।
वनानि स्वोऽखिलं यानि, शुभानि च रणानि च।१५।

'अशोक०' इति स्याद्यन्ताः प्रायः सुगमा एवेति त्याद्यन्ता एव दर्श्यन्ते, 'शुक गतौ' शुक्, अनद्यतने स्, दिवादावट्, अप् कर्त्तरीत्यप्, उपधाया लघोरिति गुणः, स्रो०, अशोकः सिद्धं। न नौरिति अनौः-तरेरन्यत् इति स्याद्यन्तं, त्याद्यन्तं तु 'णु स्तुतौ' णु 'आदेः ष्णः स्नः' नु, अन-

द्यतने स्, दिवादावट्, '**ओरा**' (७-४-८२) वित्यौकारः, अनौः सिद्ध ।

'**वा गतिगन्धनयोः**' वा, तुप् अप् अदादेर्लुक्, '**तुह्योस्तातङ्ङि**' ति तात् हेरपि वातात् । '**श्रीञ् पाके**' श्री, दिवादि अम्, '**ना क्र्यादेः**' दिवादावट्, सवर्णे दीर्घः सह, णत्वं प्वादिष्वपाठान्न ह्रस्वत्वं, नाप्रत्ययस्य ङित्त्वाद् गुणाभावः, अश्रीणामिति सिद्धम् ।

अरुणः सूर्यस्य सारथिः वर्णविशेषो वः, त्याद्यन्तं तु '**रुधिर् आवरणे**' रुध्, '**रुधादेर्नम्**' (७-१-१७) दिवादावट्, णत्वं, '**दिस्योर्हसा**' दिति (७-३-३) स् लोपः, '**वाऽवसाने**' (४-२-२७) इति धस्य दत्वे, '**दःस**' (४-४-२४) इति सत्वं, अरुणः । '**वन षण संभक्तौ**' वन् भौवादिकः, दिवादि अम्, अप्, अवनम्, एवमानिप्प्रत्यये वनानि सिद्ध्यति, यद्वा '**अन प्राणने**' वनपूर्वः वनमनिति स्मेति '**णिनिरतीते**' (८-२-११) इति इन्, वनानि १-१, '**नपुंसकात् स्यमोर्लुगि**' ति लुक् ।

'**अस भुवि**' इति धातोर्वसि प्रत्यये '**नमसोऽस्ये**' (७-३-२६)त्यलोपे स्वः इति सिद्धम् । खिलमिवाचरं कर्त्तुर्यङ्ङि' ति क्विप् लोपः, अनद्यतनेऽम्, अप् लुक् अखिलं सिद्धं । '**या प्रापणे**' इत्यस्य आनिपि यानिरूपं ।

'शुभ शुंभ् शोभार्थे' शुभ तुदादिः, 'रण शब्दे' रण् भ्वादिः, आनिपि परे शुभानि रणानि सिद्धम् ॥ १५ ॥

उपलक्षणतो लोके, इति रूपस्य विभ्रमे ।
कुण्डे पिण्डे तथा मुण्डे, मुण्डे चण्डे च खण्डके ॥१॥

'कुडि दाहे' कुड्, **'पिडि सङ्घाते'** पिड **'मुडि मज्जने उद्यमे वा'** मुड्, चडि कोपे चड् **'खडि मन्थने'** खड्, सर्वत्र वर्त्तमाने ए प्रत्ययः, **'इदित'** (७-४-६६) इति नुम्, कुण्डे पिण्डे इत्यादिरूपाणि स्युः, एतानि सप्तम्येकवचनप्रतिरूपकाणि प्रथमाद्वितीयाद्विवचनसदृशानि वा ।

सास्नाया अकृशोऽताता, अमर्मा अवटोऽनृणाम् ।
रेफ वेष रवेऽपेपेरदोधूर्तानिलः कुतः ॥ १६ ॥

'सास्नाया' इति, इहापि प्रायः स्याद्यन्तप्रतिरूपकाः, सास्नाशब्दस्य षष्ठ्येकवचनान्तस्यादौ रूपं, क्रिया तु **'ष्णा शौचे' 'आदेः ष्णः स्नः'** (७-४-७७) स्ना, अत्यर्थं स्नाति, **'अतिशये हसादे'** (७-३-५७) रिति यङ्, यङो लोपे द्विर्वचनं **'पूर्वस्य हसादिः शेष'** इति (७-४-२४) नस्य लोपे आशीर्यास्प्रत्ययः, सास्नायाः सिद्धं । **'कृश तनूकरणे'** कृश्, अनद्यतने स्, दिवादावट् **'लित्पुषादे'** (७-२-१५) रित्यप्रत्ययः, स्वर० अकृशः इति सिद्धम् ।

नास्ति तातो येषां तेऽताताः १-३ स्याद्यन्ते, क्रिया तु **'तर्द हिंसायां'** तर्द, अत्यर्थं तर्दति यङ्, यङ् लुक्, द्विश्च, अनद्यतने स्, अट्, सो पदान्ते रेफप्रकृत्योरपि दधो रत्वं, **'आत'** इति (७-४-३५) पूर्वस्य दीर्घत्वे **'दिस्योर्हसादि'** ति स्लोपः, **'रिलोपो दीर्घश्चे'** ति (२-४-१२) रलोपः, अताताः, अथवा **'तनूकरणे तन्'** अत्यर्थं तनोति **'तनोतेर्ना वा'** इति (तनोतेर्वा ७-४-७५) नस्यात्त्वं, शेषं प्राग्वत्।

न विद्यते मर्म यासां ता इति विग्रहे **'टाडका'** इति (६-३-१५) डप्रत्यये **'आबतः स्त्रियां'** (६-२-१) मित्यापि अमर्म्माः १-३ रूपं, क्रिया तु **'मृद क्षोदे'** मृद्, अत्यर्थं मृद्नाति यङ् लुक द्विश्च रः **'ऋदुपधाना (रीगृ उपधायाः-७-४-३७)'** मिति ऋगागमः, अनद्यतने स् गुणः अर्, दकारस्य रत्वे **'दिस्योर्हसादि'** ति सिपि लुप्ते **'रि लोपो दीर्घश्चे'** ति अमर्मा इति सिद्धं।

'वट वेष्टने' वट्, अनद्यतने स् दिबादावट् अप् कर्त्तरीत्यप्, स्रो०, अवटः सिद्धं, **'वट परिभाषणे'** इत्यस्य वा रूपं, अन्यथा तु **'अवटो गर्त्तः'**। **'अनृणा'** मिति, **'नृञ् नये'** नृ, अनद्यतने अम्, **'ना क्र्यादेः'** (७-१-२०) **'ष्वादेर्ह्रस्वः'** (७-४-६३) णत्वं, सवर्णे०, अट् अनृणामिति सिद्धम्, नृशब्दः नञ्पूर्वः न नरोऽनरस्तेषामिति स्याद्यन्तं।

'वफ रफ रिफ गतौ' रफ्, परोक्षेऽप्रत्ययः, द्वित्व, **'लोपः पचां कित्ये चास्ये'** (७-४-४५) ति पूर्वलोपः अकारस्यैकहसस्यैकारः, स्वर० रेफ सिद्धं । **'जिष् विष् मिष् निष् पृष् वृष् सेचने'** विप्, तुदादि हिः, **'अप्कर्त्तरि'** त्यप् **'उपधाया लघो'** रिति (७-४-६०) गुणः, **'अत'** इति (७-३-१३) हेर्लुक्, स्व०, वेप सिद्धं । केचित्तु **'वष हिंसायां'** मित्यस्य णादिमध्यमपुरुषबहुत्वे वेपेत्याहुः, तदसत्, लोपः पचां कित्ये चास्येति सूत्रे चकाराद्धकारादित्वादेत्वपूर्वलोपयोरसम्भवात् ।

रविशब्दादामन्त्रणे सौ, यद्वा रवशब्दस्य सप्तम्येकवचनान्तस्य स्याद्यन्तता, क्रिया तु **'रुङ् रोषणे'** रु, वर्त्त० ए, **'अप्कर्त्तरी'** त्यप्, गुणः, **'अदे'** (७-३-१४) इत्यलोपः, अइ ए, रवे सिद्धं । **'पि गतौ'** पि इत्यस्माद्यङि लुकि द्वित्वे **'यङी'** ति (७-४-३४) पूर्वस्य गुणे गुण इति परस्य गुणे दिबादिसिप्प्रत्यये स्रोर्वि० अपेपेः, यद्वा **'पिसृ पेसृ वेसृ गतौ'** पिस्, अत्यर्थं पेसति **'अतिशये हसादे'** रिति यङ् **'वाऽन्यत्रे'** ति यङ्लुकि दिबादिसिप्, दिबादावट्, गुणः, **'दिस्योर्हसादि'** ति सिप्लोपः, **'स्रोर्विः'** अपेपेरिति सिद्धम् । **'उर्वै तुर्वै थुर्वै दुर्वै धुर्वै जुर्वै अर्व भर्व शर्व हिंसायां'** धुर्व्, ऐकार ऐदित्कार्यार्थः, अत्यर्थं धूर्वति **'अतिशये हसादे'** रिति (७-३-५७) यङ् लुक् द्वित्वं

'झपानां जबच(बाश्च) पा' इति (७-४-२७) पूर्वधस्य दः, **'यङी'** ति (७-४-३४) पूर्वनामिनो गुणः, **'लोपो व्योर्वस'** इति क्षेमेन्द्रकृतवृत्तिसूत्रेण वकारलोपः, दो धुर् इति स्थिते दिवादितप्रत्ययः, दिवादावट् इत्यट्, **'यूवोर्विहसे'** (७-४-१३) इति दीर्घत्वे रेफस्योर्ध्वगमने द्वित्वे अदोधूर्त्त सिद्धं।

अनिल इति **'णिल गहने'** णिल्, तुदादिः, **'आदेः ष्णः स्नः'** इति नत्वे दिबादिसिप्प्रत्यये **'तुदादेर'** (७-१-१६) इत्यप्रत्ययेऽनिलः। कुत इति **'टु क्षुरुकुक् शब्दे'** ककारः परस्मैपदार्थः, वर्त्त० तस्, अप्, अदादेर्लुगित्यपि लुकि कुतः सिद्धम्, स्याद्यन्तता सुगमेति न लिखिता ॥१६॥

अरये नभसे पयसे वयसे लोके नसे गवे वृत्ते।
अहयोऽक्वेऽयसे लेखे रेखे रजसि रेजेऽलिट् ॥१७॥

'अरये' इत्यादि, स्याद्यन्ताः, सुगमाः, क्रियारूपे तु साधनां ब्रूमः, **'अय वय पय मय नय रय गतौ'** भ्वादिः रय्, दिबादिइप्रत्ययः, अप्कर्त्तरीत्यप्, दिबादावट्, अइ ए अरये। **'णुभ णभ हिंसायां'** णभ्, आदेः ष्णः स्नः, नभ्, वर्त्त० सेऽप् नभसे। **'अय वय पय मय गतौ'** पय् वय्, नभसेवत् साधना, पयसे वयसे। **'लोकृ दर्शने'** लोक्, वर्त्त० ए, अप्, अदे, अइए, लोके।

'**णस् कोटिल्ये शब्दे वा**' णस्, आदेः ष्णः स्नः, नस्, वर्त्तमाने ए, '**अप् कर्त्तरि**' त्यपि नसे, नासिकाशब्दस्य चतुर्थ्येकवचने नसादेशे, यद्वा शकटपर्याये अनस्शब्दे चतुर्थ्येकवचनान्ते ज्ञेयं स्याद्यन्तं। उङ् कुङ् घुङ् गुङ् घुङ् शब्दे, गुवर्त्तमाने ए, अप्, गुणः, ओ अव्, गवे सिद्धं।

'**वृक्ष वरणे**' वृक्ष्, वर्त्तमाने ए, अप्, वृक्षे, यद्वा अनयोरेव धात्वोः अनद्यतने इप्रत्यये अगवे अवृत्ते सिद्धं। अहय इति, हयशब्दान्नञ् पूर्वात् १-१ अहिशब्दाद्वा जसि, क्रिया तु '**हय गतौ**' (क्लान्तौ वा) हय्, अनद्यतने सि, अप्, बिदादावट्, स्रो०, अहयः सिद्धं। '**उङ् कुङ्**' कु, वर्त्तमाने इप्रत्यये (नञि) सिद्धं, त्याद्यन्तं, स्याद्यन्तं तु न कविः अकविस्तस्यामन्त्रणे, नञ्पूर्वात् कुशब्दाच्चतुर्थ्यां वा अकवे इति ज्ञेयम्।

अयसे इति लोहवाची चतुर्थ्यन्तः, क्रिया तु '**अय गतौ**' अय्, वर्त० से, अप्, अयसे सिद्धम्। '**उख नख णख० गतौ**' '**लख् रख्**' परोक्षे एप्रत्ययः, द्विश्च '**लोपः पचा**' मितिपूर्वलोपः एकारश्च लेखे रेखे सिद्धं। रजसि इति पांशुरेणुः ७-१, क्रिया तु '**रंज रागे**' रंज्, वर्त्त० सि, अप्, '**अपि रंजिदंशे**' (?) ति नलोपः, स्वर० रजसि सिद्धं।

'रेजे अलिडि'ति लिट् इति परोक्षप्रत्ययानां संज्ञा पाणिनीयानां, परोक्षप्रत्ययं विना रेजे इति व्युत्पादनीयं, परोक्षे त्वेवं-**'राजृ दीप्तौ'** राज्, परतः णबाद्यात्मनेपदे ए द्विश्चेति द्वित्वं, रराज् ए इति स्थिते **'लोपः पचां क्रित्ये चास्ये'** (७-४-४५) ति सूत्रस्थचकारात् पूर्वस्य रस्य लोपः अकारस्य एकारः, स्वरहीनं, रेजे इति सिद्धम् परोक्षं विना रेजे इति कथं सिद्ध्यतीति प्रश्नः, इहोत्तरं-**'रेजृ दीप्तौ रेज्'** ऋकार इत्, भ्वादिः, तिबाद्यात्मनेपदोत्तमपुरुषैकवचनं ए, अप्कर्त्तरीत्यप्, अदे इत्यलोपः, यद्वा **'ऋजि गतिस्थानार्जनेषु'** अमु कश्चिद् व्यञ्जनादिं पठति, तन्मतमाश्रित्य प्रयोगोऽयं रिज्, गुणकृतस्तु विशेषः, शेषं प्राग्वत्, रेजे इति सिद्धम् ॥ १७ ॥

अद्यौर्न नञ्समासोऽयं, सर्वेषामिति चैकता ।
अन्येषामपरेषां च, केषां कासां तथा दश ॥१८॥

'अद्यौ' रिति न द्यौरद्यौरिति नञ्समासः, प्रतिपक्षस्तु **'द्यु अभिगमने'** द्यु, अन० सि दिबादावट् **'ओरा'** (७-४-८२) वित्यौकारः, स्रो०, अद्यौः सिद्ध । सर्वेषामिति, सर्वा चासौ ईषा च सर्वेषा ताम् २-१, **'ईषा सीते तद्दण्डपद्धती'** इतिहैमाभिधाने । अन्येषां अपरेषां च सर्वेषांवत् ज्ञेयौ । कस्य ईषा केषा तां २-१ ।

कासामिति '**कासृ शब्दकुत्सायां**' कास्, कासनं कासा, '**गुरोर्हसादि**' (८-४-२०) त्यप्रत्ययः, '**आबतः स्त्रिया**' (६-२-१) मित्याप्, २-१। '**दंश दंशने**' दंश, तुदादि हिः, अप्, '**अपि रंजिदंशो**' ति नलोपः, '**अत**' इति हेलुकि दश इति सिद्धिः। एते एकवचनान्तत्वाद्विभ्रमविषयाः, चस्य समुच्चयार्थत्वं दर्श्यते–

समुच्चयाच्चकारस्य, चक्र सम्बोधनं विना।
अवस्था इति शब्दोऽपि, स्यादेकवचनः कथम् ?,॥१॥

तेन चक्र इति आमन्त्रणैकवचनान्तप्रतिरूपकम्, बहुवचनान्तं तु वच्मः-'**डुकृञ् करणे**' कृ, परोक्षे अ, द्विश्व, रः, '**कुहोश्चुः**' (७-४-२६) '**ऋर**'मिति रत्वे चक्रेति सिद्धम्। '**वस आच्छादने**' वस्, अनद्यतने थास्, दिवादावट्, अप्, अदादेर्लुगित्यपो लुक्, स्वर०, स्रोः, अवस्थाः ॥ १८ ॥

अगारं द्वे पदे स्यातां, प्रथमान्तं शुनस्तथा।
कर्तृरूपे कथं स्यातां, दीयते धीयते तथा ? ॥१९॥

अगारमिति गृहवाचि एकं पदं, द्वे पदे तु '**अग कुटिलायां गतौ**' अग्, तुबा० हि, अप्, अतः, स्वर०, अग सिद्धं। '**ऋ गतौ**' ऋ, अद्य० अम्, '**लित्पुषादे**' (७-२-१५) रित्यप्रत्यये गुणे अटि आरं, अगारं सिद्धं, यद्वा '**इण गता**' विति धातोर्दिबादिसिपि भूते सिरिति सौ

'दादेः पे' (७-३-१०) इणः सिलोपे गा इति कृते अटि अगाः, रमिति 'रः कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे। रामे वज्रे' इत्येकाक्षरोक्तेः रशब्दात् २-१, यद्वा अगशब्दात् सम्बुद्धौ अरमित्यत्यर्थं अगारमिति।

शुनशब्दात्प्रथमैकवचने स्तो०, यद्वा 'शुन गतौ' वित्यस्य शुनतीति 'नाम्युपधात्क' (८-१-५) इति के १-१ शुनः। 'डुदाञ् दाने' 'दाप् दाने' 'दो अवखण्डने' 'देङ् पालने' इत्येतेषां चतुर्णां तेप्रत्यये भावकर्म्मणोर्यकि 'दादेरि' (७-४-१५) रितीत्वे दीयते इति स्यात्, 'धेट् पाने' 'डुधाञ् धारणपोषणयो' रनयोर्भावकर्म्मणोर्यकि धीयते इति भवति, तत्र कर्त्तरि कथं स्यातामिति प्रश्नः, 'दीङ् क्षये' 'दी धीङ् अनादरे' धी, वर्त्त० ते, 'दिवादेर्य' (८-१-१५) इति यप्रत्यये दीयते धीयते ॥ १६ ॥

त्याद्यन्तमालयं प्रोक्तमसमस्तमजापयः।
अन्यान्योऽनालयश्चैव, ह्यश्वालयमशालयः ॥२०॥

'त्याद्यन्त' मिति, आलयशब्दो गृहवाची पुल्लिङ्गः, द्वितीयैकवचने आलयं इति स्याद्यन्तं, त्याद्यन्तं पुनरेवं 'अली भूषणपर्याप्तिवारणेषु' अल्, अलन्तं प्रयुंक्ते 'धातोः प्रेरणे' (७-४-८) इति ञिप्रत्ययः, ञित्त्वाद् वृद्धिः, आलि

इति स्थिते परतो अन० अम् , 'अप् कर्त्तरि' त्यप् गुणायादेशौ, अटि, स्वर०, सवर्णे, आलयं सिद्धं ।

अजायाः पयोऽजापय इति षष्ठीसमासे प्रसिद्धमेतद्, असमस्तं तु कथमिति प्रश्नः, तत्र '**जप मानसे च**' मनोनिर्वर्त्त्ये वचने इत्यर्थः, चाद् व्यक्ते वचने जप् , जपन्तं प्रेरयति '**धातोः प्रेरण**' (७-४-८) इति ञिः, वृद्धिः, जापि, अन० स् , अप् , गुणे अयादेशे दिबादावडित्यटि स्व० स्रो० अजापयः, यद्वा '**जि अभिभवे**' जिधातोः प्रेरणे ञिः, जयन्तं प्रयुंक्ते, '**इङादेर्ञौ पुगि**'ति पुक् , इकारस्य आ, जापि, शेषं प्राग्वत् , अजापयः सिद्धं ।

'**णीञ् प्रापणे**' णी, नी, नञ्पूर्वः न नी अनी अन्याश्च ता अन्यश्चान्यान्यः १-३ प्रथमाबहुवचने सवर्णे० स्रो० । अश्वालयमिति अश्वानामालयः अश्वालयस्तमिति समासपदं, असमासे तु '**श्वल श्वल्ल गतौ**' श्वल् , श्वलन्तं प्रेरयति धातोः प्रे० ञिप्र० वृद्धिः, श्वालि अन० अम् अपि गुणे अयादेशे अश्वालयमिति सिद्धं । चैव हीति छन्दःपूरणे निपातः । '**णल गन्धे**' णल् , नलन्तं प्रयुंक्ते प्रेरणे ञिः वृद्धिः नालि अनद्य० स् अपि गुणे अपि स्वर० स्रोर्त्रि अनालयः ।

'**शल चलने वा**' '**शाल कत्थने वा**' '**पल फल शल गतौ**' शल् , शलन्तं प्रेरयति अनालयवत् साध्यं अशालयः ।

"अजिनान्यधिक्षताधुक्षतेत्याद्यपराण्यपि ।
शेषे च देवता देवतामित्यादि चकारतः ॥ १ ॥"

अजिनानि **'ज्या वयोहानौ'** ज्या क्र्यादिः, आनिप् **'ना क्र्यादे'** रिति नाप्रत्ययः, **'ग्रहाङ्क्विति चे'** (८-४-३१) संप्रसारणं यकारस्य इकारः, दीर्घस्य दीर्घः जी **'प्वादेर्ह्स्व'** इति जि नञ्पूर्वः, न जिनानि अजिनानि सिद्धं । **'धिक्ष धुक्ष सन्दीपनक्लेशनयाचनेषु'** धिक्ष् धुक्ष् , अनद्य० तप्र० दिबादावट् , अप्कर्तरीत्यप् , स्वर० अधिक्षत अधुक्षत सिद्धं, यद्वा **'दिह उपचये'** दिह् , **'दुह प्रपूरणे'** दुह् अन० तन् प्र०, **'हशषान्तात् सगि'** (७-२-१३) ति सक् प्रत्ययः **'दादेर्घः'** (४-४-१५) 'आदिजबानां **'झभान्तस्ये'** ति (४-४-२८) दस्य धः, **'खसे चपा झसाना'** मिति (४-४-२५) घस्य कः, कषसंयोगे क्षः अधिक्षत अधुक्षत ।

'शीङ् स्वप्न' इत्यस्यात्मनेपदिनः वर्त्तमाने मध्यमपुरुषैकवचने शेषे । **'देवृङ् देवने'** देव् , वर्त्त० ते, तुबादितां, अप् , देवते देवतां सिद्धम् ॥ २० ॥

अठ्याधयोऽसमस्तं स्यात् , येयेषांचक्रिरे पदम् ।
अत्तेपयस्तथा चान्यदत्तेवयममीवयम् ॥ २१ ॥

॥ इति कातन्त्रविभ्रमसूत्रं सम्पूर्णम् ॥

'अव्याधय' इति, न विद्यते व्याधिर्येषां ते अव्याधयः इति समस्तम्, असमस्तं तु **'व्यध ताडने'** व्यध्, विध्यति कश्चित्तमन्यः प्रयुङ्क्ते **'धातोः प्रेरणे'** ञिः, वृद्धिः, व्याधि, अनद्य० स् शेषं अशालयवत् साध्यम्, अव्याधयः। येयेषां-चक्रिरे इति पदत्रयसदृशमेकं पदं कथं स्यादिति साध्यते, **'येषृङ् प्रयत्ने'** येष्, अत्यर्थं येषते **'अतिशये ह्सादे'** रिति (७-३-५७) यङ् द्वित्वं येयेष **'कासादिप्रत्ययादाम् कृस्भूपर'** इत्याम् प्रत्ययः, चक्रिरे **'डुकृञ् करणे'** इति धातोः परोक्षे इरे प्र०, येयेषांचक्रिरे पदं सिद्धं।

'क्षिप प्रेरणे' क्षिप्, क्षिपति कश्चित्तमन्यः प्रयुङ्क्ते प्रेरणे ञिः, गुणे क्षेपि अनद्य० स् अपि गुणे अयि अक्षेपयः सिद्धं। **'ष्ठिवु क्षिवु निरसने'** क्षिव्, क्षिवन्तं प्रेरयति प्रेरणे ञिः, गुणे क्षेवि, अनद्य० अम्, अक्षेवयं सिद्धं। **'पीव मीव नीव स्थौल्ये'** मीव, मीवन्तं प्रयुङ्क्ते, शेषं सुगमम्, अमीवयं सिद्धम् ॥ २१ ॥

अन्येऽपि केचिद्विभ्रमप्रयोगा लिख्यन्तेः—

"असतीति कथं साधु, करतीति तथाऽपरम्।
कथमेतानि साधूनि, वोच्यते भवते सह ॥ १ ॥"

'अस गतिदीप्त्यादानेषु' **'कृञ् करणे'**इत्येतयो-र्भौवादिकयोर्वर्त्तमाने परस्मैपदप्रथमैकवचने असति करतीति

रूपे सम्पद्येते, वचेर्यङन्ताद्भावकर्म्मणोरात्मनेपदे यकि उत्तरस्य सम्प्रसारणे पूर्वस्य तु **'न सम्प्रसारणे सम्प्रसारण'** मिति निषेधे उ ओ वोच्यते इत्येतत् सम्पद्यते ।

'भू सत्ताया'मिति धातोरुदात्तेत्वात् परस्मैपदित्वे आत्मनेपदाभावे प्रश्नः, भू प्राप्तौ आत्मनेपदी भू, वर्त्तमाने, ते, अपः पित्वाद् गुणे भवते, न चैतदशुद्धमित्याशङ्कनीयम्, **'उत्साहाद्भवते लक्ष्मी'** रिति स्मरणात् । सहेरनुदात्तेत्वात् परस्मैपदानुपपत्तेः प्रश्नः, **'षह मर्षणे'** तुबादिहौ सह, न तु सहेः परस्मैपदप्रयोगे शङ्का कार्या, तथा च प्रयोगः,–

"नदीकूलं भित्त्वा कुवलयवदुत्पाट्य च तरू–
न्मदोन्मत्तान् हत्वा करणदन्तैः (शनैश्च) प्रतिगजान् ।
जरानारीमाप्त्वा तरुणजनविद्वेषणकरीं,
स एवायं नागः सहति कलभेभ्यः परिभवम् ॥ १ ॥"
मारिरेकाम मामिमीमाम मामीमिले तथा ।
असीदामादिका ज्ञेया, प्रयोगा अनया दिशा ॥ २ ॥

'रेकृङ् शकृङ् शङ्कायां,' रेकृ, रेकते कश्चित्तमन्यः प्रयुङ्क्ते **'धातोः प्रेरणे'** इति ञिः, रेकि, अन० मप्र० **'ञेरङ् द्विश्चे'** (७-२-१४) त्यङ् प्रत्ययः, द्विश्च मापूर्वः **'भेट'** (७-३-११) इत्यटो लोपः, ञे ह्रस्वः **'न ऋत'** इति

(७-४-४१) पूर्वलघोर्दीर्घस्योपधाह्रस्वस्य च निषेधः, **'ष्मोरा'** (७-३-१५)इत्यात्वे मारिरेकाम सिद्ध ं।

'अम द्रम हम मीमृ गमृ गतौ' मीम्, मीमन्तं प्रेरयति धातोः प्रे० ञिः, शेषं प्राग्वत्, न ऋतः, मामिमीमाम सिद्ध ं। **'मील स्मील क्ष्मील निमेषणे'** संकोचे इत्यर्थः, मील, मीलन्तं प्रेरयति प्रेरणे ञिः' अनद्य० इप्र०, **'ञेरङ् द्विश्चे'**त्यङ् (७-२-१४) प्रत्यये द्वित्वे **'ञो'** रिति (७-४-७१) ञिलोपे लघोर्दीर्घः मामीमिले सिद्ध ं। 'षद् विशरणगत्यवसादनेषु, षद्, **'आदेः ष्णः स्नः'** अन० मप्रत्ययः अट् अप् **'दृशादेः पश्यादे'** रिति (७-४-८४) सदः सीदादेशे **'ष्मोरा'** इत्यात्वे असीदाम सिद्ध ं।

'चदि आल्हादनादनयोः' चद्, **'टुणदि समृद्धौ'** नत्वे नद्, **'वदि अभिवादनस्तुत्योः'** वद्, **णिदि कुत्सायां'** निद्, अत्यर्थं चन्दति नन्दति वन्दते निन्दति **'अतिशये हसादे'** रिति (७-३-५७) यङ् द्विश्च, **'वाऽन्यत्रे'** ति (८-२-२७) यङ् लुक् **'आत'** इति (७-४-३५) दीर्घः, चा, वा, ना, निदिधातोर्गुणः **'यङी'** ति (७-४-३४) पूर्वस्य गुणः अनद्य० स्, दिवादावट्, सौ पदान्ते रेफप्रकृत्योरपि द् र्, **'दिस्योर्हसा'** दिति (७-३-३) स्लोपः स्रो० अचाचः, अनानः अवावः अनेनेः इति सिद्धम्। **'शुच् शौके'**

शुच् 'क्रुध कोपे' क्रुध, 'क्रुध कुत्सायां' 'शृधू वृध वृद्धौ' वृध, 'गृधू अभिकाङ्क्षायां' गृध् अत्यर्थं शुध्यति क्रुध्यते शर्धते वर्धते गृध्यति, 'अतिशये' (७-३-१५) हसादेरिति यङ् 'वाऽन्यत्रे' ति यङ्लुक् द्वित्वं 'यङी' ति (७-४-३४) पूर्वनामिनो गुणः शो क्रो शृध्वृध्गृध्धातूनां ऋकारान्तानामिति वक्तव्ये न पूर्वस्य रुक् 'कुहोश्चु' रिति (७-४-२६) कुत्वस्य चुत्वं, दिबादावट् , गुणः, 'स धातु' (७-४-१०) रित्यनद्य० स् , अप् , 'अदे' (७-३-१४) इत्यलुक् , 'दधो रत्व' मिति ध् र् , 'दिस्योर्हसा' दिति (७-३-३) सलोपः, रिलोपो दीर्घश्चे' ति रलोपः, दीर्घत्वं, अशोशोः अचोक्रोः अशर्शाः अवर्वाः अजर्धाः इति रूपाणि सिद्धानि। 'कस गतिशातनयोः' कस् , अतिशयेन कसति यङ् 'वाऽन्यत्रे' ति यङ्लुक् , 'ह्वादिवच्च द्रष्टव्य' मित्यनेन ग्रबादि कार्यम् , अप् , द्वित्वं 'कुहोश्चुः' (७-४-२६) अन० स् 'पदां नीगि' ति पूर्वस्य नीक् , दिबादावट् , विपूर्वः, 'दिस्योर्हसादि' ति (७-३-३) स् लोपः, स्रो०, व्यचनीकः सिद्धं ॥

बाणाश्विषडिन्दु (१६२५) मितिसंव्वति धवलक्कपुरवरे समहे।
श्रीखरतरगगणपुष्करसुदिवापुष्टप्रकाराणाम् ॥ १ ॥

श्रीजिनमाणिक्याभिधसूरीणां सकलसार्वभौमानाम्।
पट्टे वरे विजयिपु श्रीमज्जिनचन्द्रसूरिराजेषु ॥ २ ॥ गीतिः।

वाचकमतिभद्रगणेः शिष्यस्तदुपास्त्यवाप्तपरमार्थः ।
चारित्रसिंहसाधुर्व्यदधादवचूर्णिमिह सुगमाम् ॥ ३ ॥
यल्लिखितं मतिमान्द्यादनृतं प्रश्नोत्तरेऽत्र किञ्चिदपि ।
तत् सम्यक् प्राज्ञवरैः शोध्यं स्वपरोपकाराय ॥ ४ ॥

॥ इति कातन्त्र(सारस्वत)विभ्रमावचूरिः सम्पूर्णा ॥

श्री हर्षपुष्पामृत जैन

प्राचीन साहित्य प्रकाशन योजना

अमारी संस्था तरफथी २२८ ग्रन्थो प्रगट थया छे जेमा प्राचीन साहित्य प्रकाशन योजना द्वारा दर वर्षे सारूं साहित्य प्रगट थाय छे.

आ योजनामां भाविक सुश्रावको पोतानी शक्तिनो सदुपयोग करे अने एकाद प्राचीन ग्रन्थ प्रगट करावे ते श्रुत ज्ञाननी महान भक्ति छे. श्रुतज्ञान जिनशासननुं एक मुख्य अंग छे.

संस्थानो संपर्क साधो

श्री हर्षपुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला (लाखाबावल)

C/o श्रुतज्ञान भवन

४५ दिग्विजय प्लोट

जामनगर